तृतीयः पाठः

बलाद् बुद्धिर्विशिष्यते

शिक्षकः – छात्राः! कः पशुः सर्वश्रेष्ठः अस्ति?

रमेशः – महोदय! सिंहः सर्वश्रेष्ठः अस्ति।

शिक्षकः – कथम्?

अखिलेशः – सिंहः पराक्रमशीलः भवति।

शिक्षकः – शोभनम्, परन्तु बलेनैव कोऽपि सर्वश्रेष्ठः न, अपितु बुध्यैव श्रेष्ठः भवति।

हितेशः – किं बलापेक्षया बुद्धिः महत्त्वपूर्णा भवति?

शिक्षकः – आम्, यः बुद्धिमान् स एव बलवान् भवति।

राजेशः – कथम् एवम्?

शिक्षकः – शृणोतु–

एकस्मिन् पर्वते दुर्मुखः नाम महौजस्वी सिंहः वसति स्म। सः च सदैव बहूनां पशूनां वधं करोति स्म। एकदा सर्वे पशवः सिंहस्य समीपम् अगच्छन् अवदन् च - मृगेन्द्र! त्वं सदैव पशूनां वधं कथं करोषि? प्रसीद, वयं स्वयं तव भोजनाय प्रतिदिनम् एकैकं पशुं प्रेषयिष्यामः।

ततः सिंहः अवदत् - यदि यूयम् एवम् इच्छथ तर्हि तथा कुर्वन्तु। ततः प्रभृति एकः पशुः प्रतिदिनं क्रमेण सिंहस्य समीपं गच्छति स्म।

एकदा एकस्य शशकस्य वारः समायातः। सूर्योदयसमये सिंहस्य समीपं गच्छन् सः अचिन्तयत् - 'मम मरणं तु निश्चितम् एव, अतः मन्दगत्यैव गच्छामि।' अनन्तरं स्वजीवनरक्षायै उपायं चिन्तयित्वा सः सिंहस्य समीपम् अगच्छत्।

तत्र सिंहः तु क्षुधया पीडितः आसीत्। अतिक्रुद्धः सः शशकम् अपृच्छत् - त्वं विलम्बेन कथम् आगतवान्? शशकः सविनयम् अवदत्- राजन्! न मम दोषः। मार्गे अपरः सिंहः आसीत्। सः माम् अपश्यत् अवदत् च ''अहम् अस्य वनस्य राजा, अहं त्वां भक्षयिष्यामि।'' अहं तम् अवदम् - अस्य वनस्य राजा तु दुर्मुखः नाम सिंहः अस्ति। सः अद्यैव मां भक्षयिष्यति। अहम् अधुना तस्यैव भोजनाय गच्छामि। अहं तु केनापि प्रकारेण तं वञ्चयित्वा भवतः समीपम् आगतः। एतत् श्रुत्वा दुर्मुखः अतिक्रुद्धः अभवत्।

क्रोधोद्धतः दुर्मुखः अवदत् - हे शठ! कुत्र अस्ति सः अपरः सिंहः? तं सत्वरं मां दर्शय। शशकः सिंहम् एकस्य गभीरस्य कूपस्य समीपम् अनयत् अकथयत् च - स्वामिन् पश्यतु! अस्मिन् कूपे एव सः सिंहः वसति।

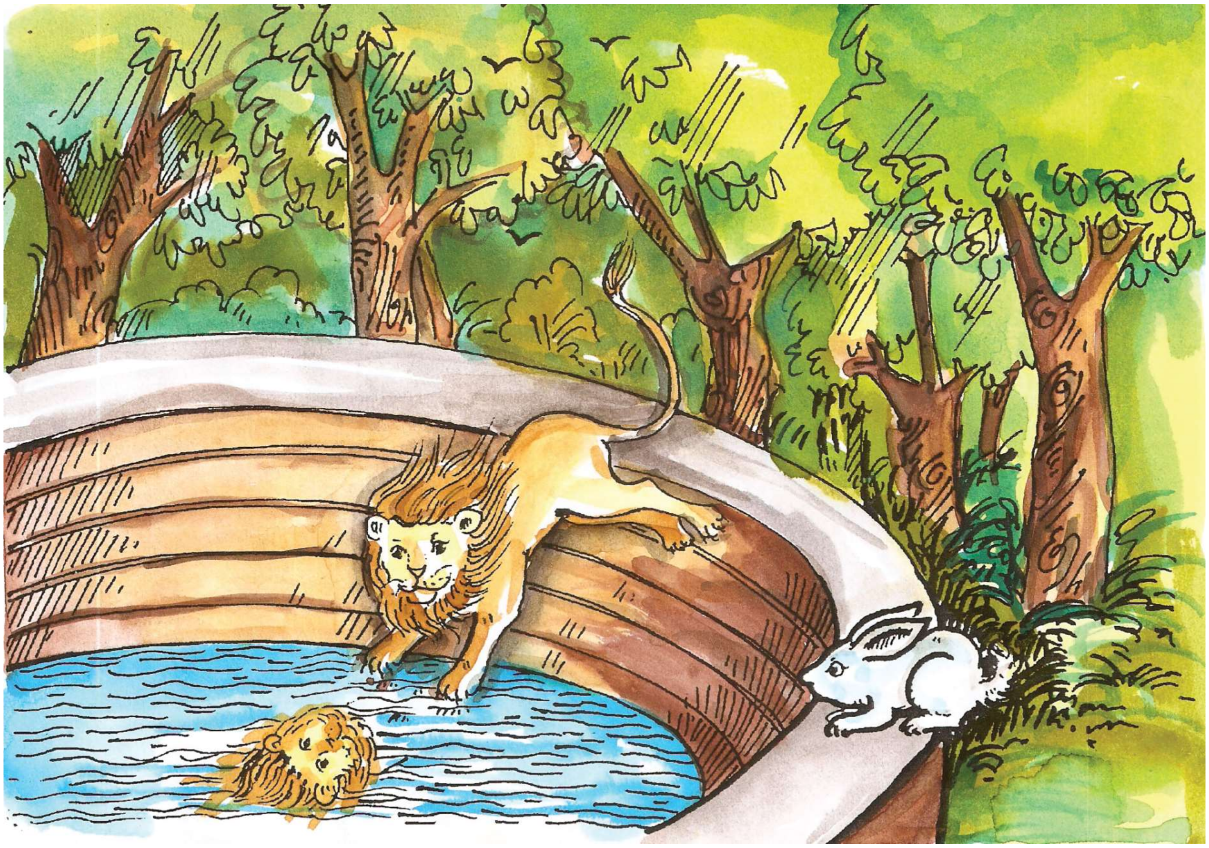

दुर्मुखः तस्य कूपस्य जले स्वप्रतिबिम्बं पश्यति। सः स्वप्रतिबिम्बम् एव अपरं सिंहं मत्वा गर्जति। तस्य गर्जनस्य प्रतिध्वनिः भवति। अतः कूपे अपरः सिंहः अस्ति इति विचिन्त्य सः कूपे कूर्दति मृत्युं च प्राप्नोति।

यथोक्तम्—

बुद्धिर्यस्य बलं तस्य, निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम्।
पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः।।

सर्वेशः - अवगतम्, तदेव बलाद् बुद्धिः विशिष्यते।

शिक्षकः - आम्, सत्यम्।

शब्दार्थाः

प्रसीद	=	प्रसन्न होओ	प्रेषयिष्यामः	=	भेजेंगे
अचिन्तयत्	=	सोचा	चिन्तयित्वा	=	सोचकर
शशकः	=	खरगोश	अपरः	=	दूसरा
अद्यैव	=	आज ही	अधुना	=	इस समय
श्रुत्वा	=	सुनकर	सत्वरम्	=	शीघ्र
क्षुधया	=	Hkw[k ls	क्रोधोद्धतः	=	Øks/k esa vkdj

मत्वा	=	मानकर	निपातितः	=	गिराया गया
वञ्चयित्वा	=	ठगकर	अनयत्	=	लाया
अपश्यत्	=	देखा	ततः प्रभृति	=	तब से लेकर (अब तक)
विचिन्त्य	=	सोचकर	मदोन्मत्तः	=	en esa pwj

अभ्यासः

1. एकपदेन उत्तरं लिखत–

(क) सिंहस्य नाम किम् आसीत्?

(ख) सिंहः केषां वधं करोति स्म?

(ग) सर्वे पशवः कस्य समीपम् अगच्छन्?

(घ) सिंहः कूपस्य जले किम् अपश्यत्?

(ङ) अपरं सिंहं मत्वा दुर्मुखः किम् अकरोत्?

2. एकवाक्येन उत्तरं लिखत–

(क) कः पराक्रमशीलः भवति?

(ख) एकदा कस्य वारः समायातः?

(ग) शशकः सिंहं कुत्र अनयत्?

(घ) सिंहः कया पीडितः आसीत्?

(ङ) सिंहस्य गर्जनस्य का भवति?

3. शुद्धकथनानां समक्षम् ''आम्'', अशुद्धकथनानां समक्षं ''न'' इति लिखत–

(क) दुर्मुखः पशूनां वधं न करोति स्म। ☐

(ख) एकः पशुः प्रतिदिनं क्रमेण सिंहस्य समीपं गच्छति स्म। ☐

(ग) सिंहः तु क्षुधया पीडितः आसीत्। ☐

(घ) शशकः मार्गे वस्तुतः अपरं सिंहं न अपश्यत्। ☐

(ङ) शशकः दुर्मुखम् एकस्य गभीरस्य कूपस्य समीपम् अनयत्। ☐

4. विलोमशब्दान् योजयत–

	(अ)	**(ब)**
(क)	एकः	जननम्
(ख)	निश्चितम्	शीघ्रतया

(ग)	मरणम्	दूरम्
(घ)	विलम्बेन	अनेकः
(ङ)	समीपम्	अनिश्चितम्

5. अधोलिखितशब्दानां सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धिनाम लिखत–

	शब्दः	सन्धिविच्छेदः	सन्धेः नाम
यथा-	महोदयः	महा + उदयः	गुणस्वरसन्धिः
(क)	सदैव		
(ख)	मृगेन्द्रः		
(ग)	बलेनैव		
(घ)	सूर्योदयः		
(ङ)	महौजस्वी		
(च)	यथोक्तम्		
(छ)	एकैकम्		

6. अधोलिखितशब्दानां सन्धिं कृत्वा सन्धिनाम लिखत–

	सन्धिविच्छेदः	सन्धिशब्दः	सन्धेः नाम
यथा-	सर्व + ईशः	सर्वेशः	गुणस्वरसन्धिः
(क)	देव + एकत्वम्		
(ख)	राजा + ईशः		
(ग)	बुध्या + एव		
(घ)	मद + उन्मत्तः		
(ङ)	जल + ओघः		

7. कोष्ठकात् उचितं शब्दं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

(क) त्वं किमर्थं सर्वदा पशूनां वधं ....। (करोति/करोषि)

(ख) सः सिंहस्य समीपम् ....। (अगच्छत्/अगच्छन्)

(ग) अहम् अधुना तस्य भोजनाय ....। (गच्छति/गच्छामि)

(घ) अस्मिन् कूपे सः सिंहः ....। (वसति/वसामि)

योग्यताविस्तारः – • हितोपदेशात् पञ्चतन्त्रात् च अन्याः कथाः पठत।

निर्बुद्धेः कुतो बलम्।